

Magdalena Rzewuska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID 0000-0003-0718-7210

magdalena.rzewuska@uwm.edu.pl

Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 4 października 2022 roku, II USK 128/22, Legalis

Słowa kluczowe: dowód z opinii biegłego, dowód z dodatkowej opinii biegłych, opinie prywatne, biegły sądowy, strona

Streszczenie. Przedmiotem publikacji jest analiza postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 4 października 2022 r., II USK 128/22, w którym Sąd wskazał, że „dowód z opinii biegłych ma szczególny charakter, gdyż korzysta się z niego w wypadkach wymagających wiadomości specjalnych (art. 278 § 1 KPC). Z tego względu nie mają do niego zastosowania wszystkie zasady dotyczące postępowania dowodowego, w tym art. 217 KPC. W świetle bowiem art. 286 KPC, sąd ma obowiązek dopuszczenia dowodu z dodatkowej opinii tych samych lub innych biegłych, gdy zachodzi tego potrzeba, a więc wówczas, gdy opinia złożona do sprawy zawiera istotne braki, sprzeczności, względnie nie wyjaśnia istotnych okoliczności. Nie można przyjąć, iż sąd zobowiązany jest dopuścić dowód z kolejnych biegłych w każdym przypadku, gdy złożona opinia jest niekorzystna dla strony. Potrzeba powołania innego biegłego powinna zatem wynikać z okoliczności sprawy, a nie z samego niezadowolenia strony z dotychczas złożonej opinii. Przy czym potrzebą taką nie może być przeświadczenie strony, że dalsze opinie pozwolą na udowodnienie korzystnej dla strony tezy. Podstawy takiej nie może stanowić również odmiennosc stanowiska wyrażonego w opinii biegłego oraz w prywatnej eksperytyzie pozasądowej”. Autorka podziela pogląd SN wyrażony w głosowanym orzeczeniu. Przedstawia dodatkowe argumenty przemawiające za trafnością stanowiska SN.

Gloss to the decision of the Supreme Court of October 4, 2022, II USK 128/22, Legalis

Keywords: evidence from an expert opinion, evidence from additional expert opinion, private opinions, court expert, party

Summary. The subject of the publication is the analysis of the decision of the Supreme Court of October 4, 2022, II USK 128/22, in which the Court indicated that „evidence from expert opinions is of a special nature because it is used in cases requiring special information (Article 278 § 1 of the Code of Civil Procedure). For this reason, all rules regarding evidentiary proceedings, including Art. 217 of the Code of Civil Procedure. In the light of Art. 286 of the Code of Civil Procedure, the court is obliged to admit evidence from additional opinions of the same or other experts when necessary, i.e. when the opinion submitted in the case contains significant omissions, contradictions or does not explain important circumstances. It cannot be assumed that the court is obliged to admit evidence from subsequent experts in every case when the opinion submitted is unfavorable to the party. The need to appoint another expert should therefore result from the circumstances of the case, and not from the party's dissatisfaction with the opinion submitted so far. However, such a need cannot be

the party's belief that further opinions will prove a thesis favorable to the party. The difference in the position expressed in the expert's opinion and in the private out-of-court expert opinion cannot constitute such a basis. The author shares the Supreme Court's view expressed in the commented judgment. It presents additional arguments supporting the accuracy of the Supreme Court's position.

Postanowienie SN z dnia 4 października 2022 roku, II USK 128/22, Legalis

Dowód z opinii biegłych ma szczególny charakter, gdyż korzysta się z niego w wypadkach wymagających wiadomości specjalnych (art. 278 § 1 KPC). Z tego względu nie mają do niego zastosowania wszystkie zasady dotyczące postępowania dowodowego, w tym art. 217 KPC. W świetle bowiem art. 286 KPC, sąd ma obowiązek dopuszczenia dowodu z dodatkowej opinii tych samych lub innych biegłych, gdy zachodzi tego potrzeba, a więc wówczas, gdy opinia złożona do sprawy zawiera istotne braki, sprzeczności, względnie nie wyjaśnia istotnych okoliczności. Nie można przyjąć, iż sąd zobowiązany jest dopuścić dowód z kolejnych biegłych w każdym przypadku, gdy złożona opinia jest niekorzystna dla strony. Potrzeba powołania innego biegłego powinna zatem wynikać z okoliczności sprawy, a nie z samego niezadowolenia strony z dotychczas złożonej opinii. Przy czym potrzebą taką nie może być przeświadczenie strony, że dalsze opinie pozwolą na udowodnienie korzystnej dla strony tezy. Podstawy takiej nie może stanowić również odmienność stanowiska wyrażonego w opinii biegłego oraz w prywatnej ekspertyzie pozasądowej¹.

Wprowadzenie

Analizowane postanowienie SN zostało wydane po rozpoznaniu skargi kasacyjnej wniesionej od orzeczenia Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 9 listopada 2021 r., sygn. akt III AUa 532/20. We wniesionym środku zaskarżenia zarzucono SA niesporządzenie kompleksowej, łącznej opinii biegłych następujących specjalności: medycyny pracy, ortopedii, traumatologii, neurologii, rehabilitacji, okulistyki, jak również kardiologii.

Sąd Najwyższy odmówił przyjęcia skargi kasacyjnej do rozpoznania, jednocześnie uważając, że

[...] dowód z opinii biegłych ma szczególny charakter, gdyż korzysta się z niego w wypadkach wymagających wiadomości specjalnych (art. 278 § 1 KPC). Z tego względu nie mają do niego zastosowania wszystkie zasady dotyczące postępowania dowodowego, w tym art. 217 KPC. W świetle bowiem art. 286 KPC, sąd ma obowiązek dopuszczenia dowodu z dodatkowej opinii tych samych lub innych biegłych, gdy zachodzi tego potrzeba, a więc wówczas, gdy opinia złożona do sprawy zawiera istotne braki, sprzeczności, względnie nie wyjaśnia istotnych okoliczności. Nie można przyjąć, iż sąd zobowiązany jest dopuścić dowód z kolejnych biegłych w każdym przypadku, gdy złożona opinia jest niekorzystna dla strony. Potrzeba powołania innego biegłego powinna zatem wynikać z okoliczności sprawy, a nie z samego niezadowolenia strony z dotychczas złożonej opinii. Przy czym potrzebą taką nie może być przeświadczenie

¹ Uzasadnienie głosowanego postanowienia.

strony, że dalsze opinie pozwolą na udowodnienie korzystnej dla strony tezy. Podstawy takiej nie może stanowić również odmienność stanowiska wyrażonego w opinii biegłego oraz w prywatnej ekspertyzie pozasądowej.

Stanowisko SN przedstawione w tezie głosowanego postanowienia jest słuszne, przy czym argumentacja jego ujęta w uzasadnieniu orzeczenia wymaga uzupełnienia.

Stan faktyczny

Postanowienie SN zostało wydane na kanwie następującego stanu faktycznego. J.B. złożył do ZUS-u wnioski o przyznanie renty z tytułu niezdolności do pracy. ZUS wydał decyzję odmawiającą prawa do renty, od której J.B. wniósł odwołanie, domagając się przyznania prawa do renty z tytułu całkowitej niezdolności do pracy. Decyzja została zmieniona przez Sąd Okręgowy, który w swoim wyroku przyznał skarżącemu prawo do renty z tytułu częściowej niezdolności do pracy. SO pozytywnie ustosunkował się do opinii o stanie zdrowia J.B. wydanych przez biegłych sądowych, i tym samym uznał za zbędne sporządzenie opinii przez innych biegłych. Sąd zważył, że w opinii sześciu biegłych lekarzy żadna z chorób J.B. nie uzasadnia uznania go za całkowicie niezdolnego do pracy. W związku z tym zostały pominięte przez Sąd wnioski dowodowe, które zgłosił J.B.

Po zaskarżeniu wyroku SO sprawa trafiła do rozpoznania przez Sąd Apelacyjny. Według Sądu ze względu na to, że w sporządzonych przez biegłych opiniach nie uwzględniono kwalifikacji zawodowych J.B., zasadne było uzupełnienie materiału dowodowego. SA zdecydował o dopuszczeniu dowodu z uzupełniającej opinii biegłych, którzy już sporządzili opinie w tej sprawie, celem dokonania oceny, czy J.B. jest osobą, która jest niezdolna do pracy umysłowej. Biegli uznali, że J.B. jest zdolny do pracy umysłowej w administracji samorządowej, o ile z pracą tą nie jest związany wysiłek fizyczny sprowadzający się np. do podnoszenia ciężkich rzeczy. Według biegłych, choroba J.B. jest nieodwracalna i postępująca, przy czym objawy tej choroby na etapie badania J.B. przez biegłych nie uniemożliwiają mu wykonywania dotychczasowej pracy. Biegli, którzy wydali drugą opinię uzupełniającą, powielili to, na co zwrócono uwagę w opinii głównej i uzupełniającej, a mianowicie, że stan zdrowia J.B. stanowi przeszkodę do wykonywania przez niego ciężkiej pracy fizycznej, a praca przez niego wykonywana, tj. urzędnika gminy, nie mieści się w kategorii wskazanej grup prac. Tym samym biegli uznali, że J.B. może wykonywać pracę urzędnika gminy.

Od wyroku SA wniesiono skargę kasacyjną, w której zarzucono niesporządzenie kompleksowej, łącznej opinii biegłych następujących specjalności: medycyny pracy, ortopedii, traumatologii, neurologii, rehabilitacji medycznej, okulistyki, jak też kardiologii i wskazano, że „trudno jest uznać, że wniosek o sporządzenie łącznej

opinii biegłych z różnych specjalizacji w toku postępowania apelacyjnego nie miał znaczenia dla ustalenia prawa do renty”².

Stanowisko Sądu Najwyższego

Sąd Najwyższy odmówił przyjęcia skargi kasacyjnej do rozpoznania ze względu na brak wykazania przez skarżącego, że konkretne uchybienia sądu spowodowały wydanie nieprawidłowego wyroku³.

Ustosunkowując się do zarzutu naruszenia prawa procesowego, SN zwrócił uwagę na wyjątkowość dowodu z opinii biegłych, który wykorzystywany jest w przypadkach wymagających wiadomości specjalnych. Sąd jednocześnie podkreślił, że ze względu na powyższe, do tego środka dowodowego nie są stosowane wszystkie reguły obowiązujące w postępowaniu dowodowym, a także art. 217 KPC. Zgodnie z art. 286 KPC sąd obowiązany jest dopuścić dowód z kolejnej opinii tych samych bądź nowych biegłych, jeśli zaistnieje taka konieczność, tj. gdy uprzednio wydana opinia ma ważne braki, gdy znajdują się w niej sprzeczności bądź gdy nie zostały w niej wyjaśnione ważne okoliczności. Zdaniem SN niedopuszczalne jest nałożenie na sąd obowiązku dopuszczenia dowodu z opinii dodatkowych biegłych za każdym razem, gdy opinia sporządzona przez dotychczasowych biegłych nie jest korzystna dla strony. Tym samym powołanie kolejnego biegłego powinno być uzasadnione okolicznościami danej sprawy, nie zaś brakiem satysfakcji strony z uprzedniej opinii. Sąd Najwyższy podniósł, że samo „przeświadczenie strony, że dalsze opinie pozwolą na udowodnienie korzystnej dla strony tezy”, jak również „odmienność stanowiska wyrażonego w opinii biegłego oraz prywatnej ekspertyzie pozasądowej”, nie uzasadniają konieczności powołania kolejnego biegłego.

W uzasadnieniu SN podkreślił, że SO dopuścił dowody z opinii lekarzy wielu specjalizacji: medycyny pracy, neurologii, rehabilitacji, ortopedii, chirurgii, traumatologii. Ponadto na wniosek J.B. Sąd dopuścił dodatkowo dowód z opinii kolejnych biegłych – kardiologa i okulisty. SA za zasadne uznał dopuszczenie dowodu z uzupełniającej opinii tych biegłych, którzy wydali swoje opinie przed SO, poza biegłymi z dziedziny kardiologii i okulistyki (którzy wskazali, że choroby kardiologiczne i okulistyczne J.B. nie uzasadniają niezdolności do pracy). Jak bowiem wskazał, biegli lekarze specjalizujący się w medycynie pracy, neurologii, rehabilitacji, ortopedii, traumatologii stwierdzili częściową niezdolność do pracy J.B. W swoich opiniach podkreślili, że stan zdrowia J.B. stanowi przeciwwskazania do wykonywania przez niego ciężkiej pracy fizycznej. Nie uwzględnili natomiast specyfiki pracy wykonywanej przez J.B. Stąd też zasadne było dopuszczenie do-

² Uzasadnienie głosowanego postanowienia.

³ Uzasadnienie głosowanego postanowienia.

wodu z uzupełniających opinii tych biegłych, w których biegli ci mieli ocenić, czy J.B. może wykonywać pracę urzędnika gminy. W ocenie SA niezasadne było dopuszczenie opinii uzupełniającej biegłego kardiologa i okulisty, ze względu na to, że w swoich opiniach biegli ci jednoznacznie wypowiedzieli się co do braku wpływu chorób z tych dwóch dziedzin medycyny na możliwość podjęcia pracy przez J.B. SA dobitnie podkreślił, że przy wydawaniu orzeczenia kierował się opiniami uzupełniającymi z uwagi na to, że z opinii te uwzględniały specyfikę pracy umysłowej wykonywanej przez J.B., z których jednoznacznie wynikała możliwość wykonywania przez J.B. pracy na stanowisku urzędnika gminy⁴.

Analiza głosowanego postanowienia

Stanowisko SN wyrażone w tezie głosowanego postanowienia jest właściwe. Jak słusznie zważono w judykaturze, opierając się na zasadzie swobodnego uznania sędziowskiego, ten sąd, który rozpoznaje daną sprawę, dokonuje oceny całego materiału dowodowego, w tym również oceny opinii wydanych przez biegłych. Dokonując takiej oceny, sąd może uznać, że przedstawione przez biegłych opinie wyjaśniają w sposób dostateczny te kwestie, które wymagały oceny przez osoby posiadające wiadomości specjalne, bądź też może wskazać, że kwestie te nie zostały do końca wyjaśnione i tym samym zlecić sporządzenie opinii innym biegłym⁵. Do dopuszczenia dowodu z kolejnych biegłych sąd jest obowiązany wtedy, gdy zaistnieje taka potrzeba, co ma miejsce przede wszystkim wtedy, gdy przedłożona opinia „zawiera istotne luki, jest nieprzekonująca, niekompletna, pomija lub wadliwie przedstawia istotne okoliczności, jest niejasna, nienależycie uzasadniona czy nieweryfikowalna”⁶, na co trafnie zwrócił również uwagę SN w tezie i uzasadnieniu głosowanego postanowienia.

Warto mieć na uwadze, że dowód z opinii biegłych nie ma na celu ustalenia tych faktów, które są ważne dla rozstrzygnięcia danej sprawy, ale przekazanie sądowi wiadomości specjalnych, które są potrzebne do dokonania oceny kwestii wymagających posiadania wiedzy specjalistycznej. Biegły ma za zadanie ocenić przedłożony mu materiał pod kątem wiedzy specjalistycznej, którą posiada i przedłożyć tę ocenę sądowi. Na podstawie przedstawionej opinii biegłego sąd powinien mieć możliwość dokonania właściwych ustaleń faktycznych oraz właściwej oceny okoliczności, które wskazano w podstawie faktycznej⁷.

⁴ Uzasadnienie głosowanego postanowienia.

⁵ Wyrok SN z 28.02.2023 r., II USKP 36/22, Legalis nr 2931680.

⁶ Wyrok SN z 28.02.2023 r., II USKP 36/22, Legalis nr 2931680.

⁷ Wyrok SN z 14.07.2017 r., II CSK 655/16, LEX nr 2342151.

W judykaturze słusznie wskazano, że celem dowodu z opinii biegłego nie jest poszukiwanie materiału, który przydatny jest do rozstrzygnięcia danej sprawy⁸, a zatem zadaniem biegłych sądowych nie jest ustalenie stanu faktycznego danej sprawy⁹. Ustalenie stanu faktycznego sprawy, jak też dokonanie oceny prawnej należy do kompetencji sądu rozpoznającego daną sprawę¹⁰.

Każdy dowód, w tym również dowód z opinii biegłego oceniany jest swobodnie przez sąd orzekający¹¹. „Opinia biegłego podlega ocenie – przy zastosowaniu art. 233 § 1 k.p.c. – na podstawie właściwych dla jej przedmiotu kryteriów zgodności z zasadami logiki i wiedzy powszechnej, poziomu wiedzy biegłego, podstaw teoretycznych opinii, a także sposobu motywowania oraz stopnia stanowczości wyrażonych w niej wniosków”¹². Opinia biegłego oceniana jest przez sąd pod kątem fachowości, rzetelności, logicznego rozumowania¹³. Zdyskredytowanie przez sędziego wniosków ujętych w opinii biegłego może nastąpić jedynie przy użyciu wiedzy specjalistycznej. Jeśli sąd uzna, że opinia biegłego nie jest jednoznaczna bądź nie wyjaśnia ważnych kwestii, winien domagać się od biegłego, który sporządził taką opinię, wyjaśnienia wątpliwości bądź zlecić sporządzenie opinii innemu biegłemu¹⁴.

W głosowanym postanowieniu SN słusznie wskazał, że przesłanką do powołania przez sąd innego biegłego nie może być samo niezadowolenie strony ze sporządzonej opinii, która jest dla niej niekorzystna, jak również „przeświadczenie strony, że dalsze opinie pozwolą na udowodnienie korzystnej dla strony tezy”¹⁵. Opinia biegłego nie musi być zaaprobowana przez strony, ale musi przekonywać sąd rozpoznający sprawę¹⁶. Przyjęcie odmiennego zapatrywania mogłoby prowadzić do powstania ryzyka nieuzasadnionej przewlekłości postępowania.

Jeśli strona zgłosi zastrzeżenia do opinii biegłego, sąd może, ale nie musi, domagać się sporządzenia kolejnej opinii od biegłych, którzy ją sporządzili, bądź od innych biegłych¹⁷. Domagając się dodatkowych wyjaśnień od biegłego, sąd samodzielnie decyduje o tym, w jakiej formie wyjaśnienia te powinny zostać złożone¹⁸. Zgodnie z najnowszą linią orzecniczą

⁸ Wyrok SN z 18.05.2017 r., I CSK 532/16, LEX nr 2333040.

⁹ Wyrok SN z 3.12.1999 r., II UKN 239/99, LEX nr 528252.

¹⁰ Uzasadnienie postanowienia SN z 25.06.2020 r., I UK 262/19, LEX nr 3224962.

¹¹ Postanowienie SN z 25.06.2020 r., I UK 262/19, LEX nr 3224962.

¹² Postanowienie SN z 7.11.2000 r., I CKN 1170/98, LEX nr 46096.

¹³ Wyrok SA w Katowicach z 3.12.2019 r., I ACa 584/19, Legalis nr 2352554.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Teza i uzasadnienie głosowanego postanowienia.

¹⁶ Postanowienie SN z 26.01.2023 r., II USK 225/22, Legalis nr 2912679.

¹⁷ E. Rudkowska-Ząbczyk, P. Rodziewicz, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krzyż, I. Gil, 2023, Legalis, art. 286 KPC, Nt. 4.

¹⁸ Postanowienie SN z 26.01.2023 r., II USK 225/22, Legalis nr 2912679.

[...] nie jest już aktualny katerygiczny pogląd, że w razie zastrzeżeń stron co do opinii lub wątpliwości sądu, które nie zostały wyjaśnione, sąd ma, co do zasady, obowiązek wezwać biegłego na rozprawę w celu złożenia ustnych wyjaśnień. Ostatecznie wezwanie biegłego w celu złożenia ustnych wyjaśnień do opinii uzależnione jest wyłącznie od decyzji sądu. Sąd nie jest obowiązany dążyć do sytuacji, aby opinia biegłego (biegłych) przekonała strony sporu. Wystarczy zatem, że opinia jest przekonująca dla sądu, który wiążąco ocenia, czy biegły wyjaśnił wątpliwości zgłoszone przez stronę¹⁹.

W głosowanym postanowieniu SN trafnie podniósł, że przesłanką dopuszczenia przez sąd dowodu z dodatkowej opinii biegłego nie może być sprzeczność opinii biegłego sporządzonej na zlecenie sądu z prywatną opinią zleconą przez stronę²⁰. Jak słusznie wskazano w judykaturze, opinia prywatna sporządzona na zlecenie strony nie jest traktowana jako dowód z opinii biegłego, o jakim mowa w art. 278 KPC²¹, nawet jeśli opinię taką sporządził biegły sądowy²². „Uznanie opinii biegłego, choćby był nim stały biegły sądowy, będącej dokumentem prywatnym, narusza art. 233 KPC”²³. Ekspertyzy prywatne, które sporządzone zostały na polecenie strony, „stanowią jedynie umotywowane stanowisko strony”. Tym samym przyjęcie takiej opinii za podstawę wyrokowania byłoby ważkim uchybieniem procesowym, mogącym stanowić przesłankę do wniesienia skargi kasacyjnej²⁴. Opinii prywatnej sporządzonej na zlecenie strony można przyznać walor dowodu z dokumentu prywatnego, jeśli strona, która opinię taką przedłożyła, uczyniła to z zamiarem sądowego uznania opinii za dowód w danej sprawie. W świetle powyższego należy uznać, że prywatna ekspertyza „stanowi jedynie dowód tego, że osoba, która ją podpisała wyraziła zawarty w niej pogląd, nie korzysta natomiast z domniemania zgodności z prawdą zawartych w niej twierdzeń”²⁵.

Jak wskazano w doktrynie, za zasadne należy uznać żądanie uzupełnienia opinii przez biegłego przede wszystkim wtedy, gdy: opinia ta nie jest pełna w odniesieniu do postanowienia dowodowego, „po przedstawieniu opinii przez biegłego okoliczności ocenione przez niego zgodnie ze zleceniem wywołały wątpliwości co do innych faktów, pierwotnie uznanych za wyjaśnione”, pojawiają się sprzeczności w opiniach sporządzonych przez kilku biegłych²⁶. Uzupełnienie opinii jest zazwyczaj pożądane również wtedy, gdy wątpliwości powstałe na gruncie przedłożonej

¹⁹ Postanowienie SN z 20.09.2023 r., III PSK 78/22, Legalis nr 2985316.

²⁰ Uzasadnienie głosowanego postanowienia.

²¹ Postanowienie SN z 17.07.2020 r., IV CSK 43/20, Legalis nr 2471187.

²² Wyrok SN z 29.09.1956 r., 3 CR 121/56, Legalis nr 610346.

²³ Wyrok SN z 12.04.2002 r., I CKN 92/00, Legalis nr 59903.

²⁴ Wyrok SN z 9.05.2007 r., II CSK 77/07, Legalis nr 82383.

²⁵ Uzasadnienie wyroku SN z 19.12.2012 r., II CNP 41/12, Legalis nr 667388.

²⁶ E. Rudkowska-Żąbczyk, P. Rodziewicz, *op. cit.*

opinii nie zostaną rozwiane po złożeniu przez biegłego na rozprawie wyjaśnień ustnych²⁷.

Dopuszczenie dowodu z opinii kolejnego biegłego winno mieć miejsce przede wszystkim wtedy, gdy sąd uzna, że przedłożona opinia została sporządzona na podstawie niewłaściwych założeń metodologicznych bądź błędnych założeń faktycznych, gdy opinia jest nielogiczna, nieprzejrzysta²⁸. „Przesłanką dopuszczenia dowodu z opinii kolejnego biegłego nie jest «niepewność» strony postępowania, lecz negatywna ocena sądu co do wartości dowodowej dotychczasowej opinii”²⁹.

Podsumowanie

Sumując, rozważania poczynione w niniejszym opracowaniu potwierdzają słuszność poglądów SN wyrażonych w głosowanym postanowieniu. Stanowisko Sądu jest uzasadnione kilkoma ważkimi względami, m.in.: obowiązującą w polskim systemie prawnym zasadą swobodnej oceny dowodów, racjonalnością postępowania sędziego, potrzebą uniknięcia ryzyka przewlekłości postępowania.

Należy pamiętać o tym, że o ile „wykazywanie okoliczności uzasadniających powołanie kolejnego biegłego pozostaje w gestii strony”, o tyle „nie ma dowolności w powoływaniu kolejnych biegłych, u podstaw takiej decyzji leżeć powinny racjonalne argumenty”³⁰.

Literatura

- Flaga-Gieruszyńska K., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Warszawa 2024.
- Rudkowska-Ząbczyk E., Rodziewicz P., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, 2023, Legalis.
- Turczyn A., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany*, red. O.M. Piaskowska, 2023, LEX/el.

²⁷ K. Flaga-Gieruszyńska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Warszawa 2024, art. 286 KPC, Nb. 4.

²⁸ A. Turczyn, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany*, red. O.M. Piaskowska, 2023, LEX/el., art. 278 KPC, nt. 13.

²⁹ Wyrok SN z 19.07.2019 r., II CSK 528/18, LEX nr 2714766.

³⁰ Wyrok SN z 16.09.2009 r., I UK 102/09, Legalis nr 285249.